



## Turkish Studies

Comperative Religious Studies

Volume 13/17, Summer 2018, p. 321-337

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13750>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

---

---

### Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Haziran 2018

✓ Accepted/Kabul: Eylül 2018

✍ Referees/Hakemler: Doç. Dr. Veli ATMACA - Dr. Öğr. Üyesi  
Nurullah AGİTOĞLU

---

---

*This article was checked by iThenticate.*

## EBÛ'L-VELİD EL-BÂCÎ'NİN (Ö. 474/1081) HADİS VE SÛNNET İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BAZI DEĞERLENDİRMELER

*Mehmet Sait UZUNDAĞ\**

### ÖZET

Hz. Peygamber'in sünneti ve sünnetin kaynaklarından biri olan hadisleri, İslam kültürünün en önemli odak noktalarından biri olarak kabul edilmiştir. İlk dönemlerden günümüze gelinceye kadar sünnet ve hadis etrafında meydana gelen tartışmaların temel noktasını ise hadis ve sünnetin doğru anlaşılması, yorumlanması ve uygulanması teşkil etmektedir. Bu bağlamda, tarih boyunca İslâm düşüncesi içerisinde yer alan her bir ekol sünnet/hadise farklı yaklaşımlarda bulunmuş, hadisin anlaşılması, yorumlanması ve sıhhatini tespit etme noktasında farklı metotlar izlemişlerdir. Mâlikî mezhebine mensup olan Ebu'l-Velîd el-Bâcî (474/1081), Endülüs'te yetişen seçkin ve saygın bir fakihdir. O, sadece fıkıh alanında değil, birçok farklı ilim dallarında da söz sahibi olabilecek nitelikte bir birikime sahiptir. Dolayısıyla fıkıh sahasında olduğu kadar, değişik birçok ilim dallarında da eser vermiş üretken bir müelliftir. Bâcî, hayatının önemli bir bölümünü ilim tahsili amacıyla çıktığı seyahatlerde geçirmiş, bu seyahatleri esnasında sahasında otoriter ilim adamlarından ders almayı ihmal etmemiş, maddî sıkıntılarına rağmen ilmi terk etmemiştir. Müellif, gözde eserlerinden olan ve usûl-i fıkıh alanında cedel metoduyla yazdığı en muhtevalı eseri olan "İhkâmü'l-fusûl fi ahkâmi'l-usûl" adlı eseri ile yine aynı alanda özlü eseri olan "el-İşârat" adlı eserlerinde Hadis/Sünnet konusunda önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada adı geçen iki eseri bağlamında Bâcî'nin Hadis/Sünnet konusundaki görüşleri irdelenmeye gayret edilecektir.

**Anahtar Kelimeler:** Bâcî, Hadis/Sünnet, Usûl-i fıkıh, Maliki Alim,



\* Dr. Öğr. Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, El-mek: [sait\\_uzundag@hotmail.com](mailto:sait_uzundag@hotmail.com)

---

**SOME EVALUATIONS ON ABU'L-VELID AL-BÂCÎ'S ( D. 474-1081) VIEWS ABOUT HADITH AND SUNNAH**

**ABSTRACT**

The hadiths, one of the sources of the Sunnah and Sunnah of the Prophet, have been accepted as one of the most important focal points of Islamic culture. The basic point of the discussions that took place around sunnah and hadith from the first periods to the present day constitutes the correct understanding, interpretation and application of hadith and sunnah. In this context throughout history, each school within the Islamic thought has been found in different approaches to hadith/sunnah and different methods have been followed in terms of the understanding, interpretation and well-being of the hadith. Ebu'l-Velid al-Bâcî (d. 474/1081), a member of the Mâlikî sect, is a distinguished and respected judge in Andalusia. He has an accumulation of qualities that can be heard not only in the field of jurisprudence but also in many different branches of science. Therefore, it is a productive author who has worked on many different branches of science as well as in the field of fiqh. Bâcî spent a significant portion of his life on trips aimed at the study of science, during which he learned lessons from the authoritarian scholars in the field and did not leave science despite material troubles. *Ihkâmu'l-fusûl* ", one of the most famous works of the author's favorite works, which he wrote in the field of jurisprudence and" *el-Isârat* "which is a concise essay in the same field, contains important information about Hadith / Sunnah. In the context of the two manuscripts mentioned in this study, Bâcî's views on hadith / Sunnah circumcision will be examined.

**STRUCTURED ABSTRACT**

Qur'an and The Prophet's Hadith / Sunnah, are the two main sources of Islamic religion. Allah has commanded His Prophet to show how to live by these religious people. Hadith / Sunnah has an important place in understanding the principles of the Qur'an and in understanding the religion. In this context, Hadith / Sunnah maintained its vitality in every period. Just as in the other basic Islamic sciences, fiqh procedures also received circumcision evidence as the second main source after the Kur'an while restricting fiqh rule.

From the earliest times, fiqh scholars have concentrated on the main issues related to the tradition. They have examined their convictions about the relevant subjects in detail, especially in the works of their own sects. In this context, Bâcî, one of the important alchemists of Malikî Sect in Andalusia, is more interested in the views of Hadith / Sunnah in the works of "*ihkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl*" and "*al-Isârât*" partially occupied; more often by giving the views of his sect to the forefront

Bâcî bases his views on the importance of being a proof of circumcision to the Qur'an. According to him, the Qur'an is the main source of Islam. The Qur'an must also be examined before it is evidence

of circumcision. The Qur'an clearly states that it is imperative to obey the orders of the Prophet.

Bâcî says that the akhbâr is divided into Mutawâtir and Ahad, the akhbâr that expresses precise information about the akhbâr is called as mutevatir, and the akhbâr that does not express precise information about the akhbâr, even though it is a group of akhbâr reports, is said to be Akhbâr al-wâhid. He said that informative akhbâr expresses certain information.

Bâcî also gives information about the "ahbar" when giving information about the mutawâtir. He criticizes them for the akhbâr that some scholars, including their own sheikhs, have made. The akhbâr is divided into two parts, the right akhbâr and the false akhbâr. If it overlaps with the story, it is true; if it does not overlap, it is called a lie / (kizb). In this case, Bâcî says that the akhbâr is divided into the 1st Mutawâtir 2nd Ahad, the akhbâr expressing precise information about the akhbâr is named as mutawâtir, and the akhbâr that does not express precise information about the akhbâr is a Akhbâr al-wâhid. Bâcî conveys and responds to Sümeniye's objection to expressing definite information on mutawâtir akhbâr, which is found in the statements about Mutawâtir akhbâr. Bâcî conveys his views on the number needed for the mutawâtir and discusses the lengthy argument and states that a certain number is not a requirement

According to Bâcî The akhbâr is two kinds a) The akhbâr of the wisdom that expresses knowledge because of being together with a delille that requires sanity. b- In two parts, which are akhbâr that do not express science

According to Bâcî, the companions of the ummah's elders, tabiin and fiqh scholars indicate that all of them are convinced that it is permissible to act alone.

Bâcî has given some evidence about the necessity of dealing with Akhbâr al-wâhid. The Bâcî, in his method, sometimes discloses the opinions of other sects while he has to explain the appeal.

One of the points that Bâcî criticizes the Hanafis is the matter of Akhbâr al-wâhid, which has existed on umûm al-belwa. The Bâcî states that the akhbâr-of-existence concerning the umûm al-belwa will not be a problem unlike the majority of the Hanafis. According to him, umumü'l-belwa is also performed with Akhbâr al-wâhid, if it is compared with how it is done.

Bâcî also makes explanations about the need for legal knowledge of the fiqh. According to Bâcî, there is no need to search for knowledge of jurisprudence besides zabt and justice. Ahad does not require that the ravis of akhbâr is a false accusation. The justice and zabt condition in the hadith ravis is sufficient for ravi. In short, according to Bâcî, ravin is not required to be a fakir. Sufficiency of justice and zabt conditions is sufficient. Although the bishop does not explicitly mention sects or names here, it seems that he has made a statement of dismissal to his scholars of the Hanafi sect.

Bâcî is in a position to explain the rumors of the rabbis, who have many misconceptions and mistakes. He said that the narrative of racism and racial and racist racists should not be accepted; There are reviews

about unknown ravens and explanations about where ravin are considered to be unknown.

Another issue that Bâcî puts on is Mursel akhbâr. Imam Malik, in general terms, accepts mürsel hadith as evidence. Bâcî reports that Imam Malik accepts the akhbâr of the people who know that ravin is fair and guilty. He reports that in many places he has transcribed a muralistic hadith and worked on it. As a matter of fact, Mursel akhbâr is accepted as evidence in the Malik sect as well as in the Hanafî sect.

Malik explicitly agrees to binding Medina's act. His most important statement about this issue is Leys b. He is in the letter to Sa'd. We learn from this letter that Leys gave Fatva to the opposite of his Medina, and that Malik would never consult him because he was against this work

According to Bâcî, the akhbâr is divided into akhbâr reports that express science because of being present together with a delil that requires health and akhbâr that do not express science. Bâcî was sometimes found explaining the views of other sects in a criticism. For example, one of the points that Bâcî criticizes the Hanafis is the topic of akhbâr-i wahid that has existed about umûm al-belwa. The Bâcî states that the akhbâr-of-existence concerning the umûm al-belwa will not be a problem unlike the majority of the Hanafis.

Imam Malik, in general terms, accepts mursel hadith as evidence. Bâcî also reports that Imam Malik accepted mursel akhbâr under certain circumstances.

**Keywords:** Bâcî, Hadith/Sunnah, Usul-i fiqh, Maliki Scholar

## GİRİŞ

Kur'an ve Hz. Peygamber'in Hadis/Sünneti İslam dininin temel iki kaynağıdır. Allah, Kur'an'ı insanların hidayete ermesi için gönderirken, Peygamberini de bu dinin insanlar tarafından nasıl yaşanacağını göstermesi için görevlendirmiştir. Dolayısıyla Kur'an'ın ilkelerinin öğrenilmesinde ve dinin anlaşılmasında Hadis/Sünnetin önemli bir yeri vardır. Din olgusunun süreklilik arzeden bir yapıya sahip olduğu gözönünde bulundurulduğunda, Hadis/Sünnet'in de buna bağlı olarak her dönemde canlılığını muhafaza ettiği gözönünde bulundurulması gereken bir husustur. Bu bağlamda Hadis/Sünnet bir yandan tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ve tasavvuf eserlerinin ortak paydasını oluştururken öte yandan değişen zaman ve şartlarda ortaya çıkan alternatif yorumlar olan mezheplerin meydana gelmesine zemin hazırladığı da söylenebilir. İlerleyen süreçte ise teşekkül eden mezhepler de Hadis/Sünnet konusuna farklı yaklaşmışlardır. Bu yönüyle İslam hukukunun Kur'an'dan sonra gelen ve aslı deliller arasında yer alan sünnetin yazılı formunu teşkil eden rivayet mahsulleri, genel olarak "hadis" ya da "haber" kavramıyla ifade edilmiş; hadislerin sonraki nesillere aktarılması, epistemolojik değeri ve sıhhati konusunda farklı yaklaşımlar sergilenmiş, haberin kaynağına ittisalinde farklı dereceleri ifade eden birçok kavram ortaya konulmuştur. (Kâsımî, 2010: 61) Bu açıdan bakıldığında, erken dönemden itibaren fıkıh usûlcüleri de hadîsle ilgili temel meseleler üzerine yoğunlaşmışlardır. İlgili konular hakkındaki kanaatlerini özellikle kendi mezheplerinin kanatlarından mühlhem eserlerinde ayrıntılı bir şekilde incelemişlerdir. Bu bağlamda Endülüs'te Mâlikî mezhebinin önemli simalarından biri olan Bâcî (Bâcî'nin hayatı ve eserleri için bkz. Özel, "Bâcî", 1995, DİA, IV, 414-415; Erturhan, 2002: 235-248) de daha çok cedel metodunun hakim olduğu "İhkâmü'l-Fusûl fî Ahkâmî'l-Usûl" ile "el-İşârat" adlı eserlerinde Hadis/Sünnet ile ilgili konular hakkında diğer mezheplerin görüşlerine kısmen yer verirken; daha çok kendi mezhebinin

görüşlerini ön plana çıkararak bilgiler vermiştir. Bu çalışmada o'nun Hadis/Sünnet ile ilgili bazı meselelere yaklaşımı irdelenecektir.

### **1. Bâcî'ye Göre Sünnetin Dindeki Yeri ve Önemi**

Fıkıh usûlü, Hz. Peygamberin “beyan” edici sıfatından doğan sünnet kavramını İslâmî kuralların delilleri ve kaynakları adı verilen dört şer‘î delilin ikincisi saymıştır: Kur’an’da otuz kadar ayette Allah’a ve peşinden Resûlüne itaat emredilmektedir. (Abdübâkî, 1422/2001: 528-529)

Bâcî de sünnetin dinde delil olma değeri konusundaki görüşlerini Kur'an'a dayandırmaktadır. Ona göre Kur'an İslam'ın temel kaynağıdır. O halde sünnetin delil olması konusunda da önce Kur'an'a bakılmalıdır. Kur'an, Peygamber'in emirlerine itaatin farz kılındığını açıkça ifade etmektedir. Bâcî bu bağlamda “Kim Resûle itaat ederse, gerçekte Allâh'a itaat etmiş olur. (Nisâ, 4/80) Ey iman edenler; Allah'a itaat edin. Resûle itaat edin. (Nisâ, 4/59)

Hayır, Rabbin hakkı için onlar aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da senin verdiği hükme, içlerinde bir burukluk duymadan tam anlamıyla teslim olmadıkça inanmış olmazlar. (Nisâ, 4/65)

Peygamberin çağrısını aranızda birbirinize yaptığınız çağrı gibi saymayın. Allah, içinizden birbirinin arkasına gizlenip, gizlice sıvışanları bilmektedir. Bu sebeple, onun emrine muhalefet edenler, başlarına bir belanın gelmesinden veya acı bir azaba uğratılmalarından korksunlar. (Nûr, 24/63)

Resûl size ne verirse artık onu alın, sizi neden sakındırırsa artık ondan sakının. (Haşr, 59/7) ayetlerini delil getirerek Allah'ın kendisine itaati farz kıldığı gibi Resûlüne de farz kıldığını belirtmektedir. Aynı şekilde peygamberine olan itaati kendisine yapılan itaate denk tuttuğunu, onun emrettiği şeyler yapmayı ve nehyettiği şeylerden kaçınmayı emrettiğini söylemektedir. Kendilerine indirilen Kur'an'ı beyan etme görevini peygamberine verdiğini bildirmiştir. (el-Bâcî, 1997: 167-168) Ona göre, Necm suresi 3. ayeti “ O kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır. O, kendisine indirilmiş vahiyden başka bir şey değildir” (el-Bâcî, 1997: 168) ve bir çok ayet, Sünnete olan itaatin, Kur'an'a yapılan itaatin delilidir. Bâcî, ayetlerde görüldüğü gibi verilen hükme rıza konusunda Allah ile peygamberin verdiği hükümler arasında herhangi bir ayırım yapmamaktadır.

### **2. Bâcî'ye Mütevatir Haber ve Amel Değeri**

Bâcî Mütevatir haber ile ilgili bilgileri verirken “ahbar” hakkında da bilgiler vermektedir. Onun konuya yaklaşımını iredilemeden önce “ahbar” kavramı hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Terim olarak bakıldığında haberin mahiyetiyle ilgili olarak birçok tanımın yapıldığı görülmektedir. Bu tanımlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür.

1. Haber, doğruluk ve yanlışlık ihtimali olan kelimedir. (Cürcânî, 2002: 83; Gazzâlî, 1994: I, 200 vd.)

2. Haber, kendisine doğruluk veya yanlışlık dahil olan veya doğrulanabilme ve yalanlanabilme ihtimali olan şeydir. (Tanımlama ilgili olarak bk. Eş'arî, 1980: 444; el-Bakıllân, 1947: 160)

3. Haber, “nefiy veya ispat şekillerinden birisi ile bir durumun başka bir duruma izafe edilmesini bizzat ifade eden bir sözdür.” (Bu tanımın Ebu Hüseyin el-Basrî'ye ait olduğu söylenir. Bkz. er-Râzî, 1999: IV, 217. Haber için yapılan tanımların birçok yönden eleştirisi konusu olduğunu belirten Râzî, bu eleştirileri ve eleştirilere verilen cevapları ele alır. Haberin tanımlanamayacağına dair görüşünü temellendirmeye çalışır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bozkurt, 2016:159)

4. Haber “geçmişte meydana gelen veya gelecekte vuku bulacak bir olayı bildiren söz, mahiyeti itibarıyla doğru veya yanlış olma ihtimali bulunan söz” dır. (Yavuz, “Haber”, 1995. DİA, XIV, 346)

Bâcî de haber için kendi şeyhlerinin de aralarında bulunduğu bazı alimlerin yaptığı tarifleri zikredip onları eleştirmektedir. O, haber için yapılan “doğru veya yalanın girebildiği söz” tanımının yanlış olduğunu söylemektedir. Ona göre haberin tanımında kullanılan "veya" edatı tereddüt ve şüphe ifade etmek için kullanılır. Dolayısıyla tanımda tereddüt ve şüphe uyandıran 'veya' edatının kullanılması, tanımlamaya aykırı olduğundan bu tanım da haber için uygun değildir. Doğru ve yalan (sıdk-kizb) karşıt kavramlardır, ikisinin bir haberde bir araya gelmeleri mümkün değildir. Yüce Allah'ın da haberleri vardır ve bunlara yalanın girmesi mümkün değildir. (el-Bâcî, 1989: I, 234) Ona göre haber, doğru haber ve yalan haber diye iki kısma ayrılır. Konusuyla örtüşüyorsa doğru; örtüşmüyorsa ise yalan/(kizb) olarak isimlendirilir. (el-Bâcî, 1989: I, 235) Bâcî bu durumda haberin 1. Mütevatir 2. Ahad olmak üzere ayrıldığını, haber verilene ilişkin kesin bilgi ifade eden haberlerin, mütevatir olarak isimlendirildiğini, haber verilene ilişkin kesin bilgi ifade etmeyen haberlerin ise-bu haberi nakledeler bir grup olsa da-haberi vahid olarak isimlendirildiğini (el-Bâcî, 1989: I, 235) söylemektedir. Bâcî, Mütevatir haber ile ilgili açıklamalarda bulunurken mütevatir haberin kesin bilgi ifade etmesi konusunda Sümeniye'nin itirazını naklederek şöyle demektedir: “Sümeniye, mütevatir haberlerin ilim ifade etmediğini, çünkü zaruri bilgilerinduyu organları ile elde edilmesi gerektiğini ifade ederek, mütevatiri ilimlerin elde edilmesini sadece his yoluna hasretmektedirler”. Bâcî onlara cevap vererek Mütevatir haber hakkında şöyle demektedir: “Hz. Muhammed'in nebi olduğunu ve insanları Allah Teâlâ'ya davet ettiğini, Kur'an-ı Kerim'i getirdiğini, Allah'ın ona Kur'an'ı indirdiği gibi şeyleri bilmek zorunlu bir bilgidir. Bu, hisse ve müşahedeye dayanan şeylerin bilgisi gibidir. Bu tür haberler bizde şek ve şüpheye yer bırakmayacak şekilde zaruri bilgi oluşturmaktadır.” (el-Bâcî, 1989, I, 236-237) O daha sonra mütevatir haberin nazari bilgi oluşturduğunu söyleyenlere reddiye niteliğine açıklamalar yapmaktadır. (el-Bâcî, 1989: I, 238-239) Bâcî, mütevatir konusunda gerekli olan sayı hakkında uzun uzadıya tartışmakta ve belli bir sayının şart olmadığını ifade etmektedir. Ona göre haber verenler en az beş kişi olmalıdır. (el-Bâcî, 1989: I, 241 vd.)

Bâcî, başka bir eserinde İmam Malik'in mezhebinin meşhur olmuş ve sayıya ihtiyaç duymayan haberi (Mütevatir haberi) kabul ettiğini söylemektedir. Bunlar, namazın vakitleri ve ancak kendisiyle tamam olan haccın şartları, kıblenin tahvili ve buna benzer Hz. Peygamberden nakledilen mütevatir haberlerdir. O'na göre bu tür haberler kat'i delil olmayı ilim gerektirir, mesafeleri otadan kaldırır, haber verenin doğruluğuna delildir. Bu tür haberlerde ihtilaf söz konusu değildir. O'na göre bunu ancak dinden çıkanlar, kibirli, inatçı ve sapıtanlar inkar eder. Bu tür haberler, önceki peygamberlerin, sultanların haberleri ile Çin, Horasan gibi şahit olamadığımız ülkeler hakkındaki bilgiler gibidir. O, bu haberlerin reddedilmesi durumunda, bu sayılan şeylerin bilgisi hakkında da tevakkuf edilmesi gerektiğini söyleyerek mütevatir haberi inkar edenleri tenkit etmektedir. (el-Bâcî, 1997: 202-203. Krş. 1989, I, 236 vd.)

### 3. Haber-i Vâhid İle İlgili Görüşleri

Haber-i vâhid hakkında yapılan tartışmalar sebebiyle bu terim mahiyet ve kavram bakımından tarih içinde anlam değişikliklerine uğramış, ilk zamanlar “bir veya birkaç kişinin haberi” anlamında kullanılırken sonraları ise “mütevâtir seviyesine ulaşmayan haber” mânasında kullanılmıştır. Terimin diğer tanımı, haber-i vâhidlerin dinde delil olup olmayacağı hususuyla ilgili olup fikhın tedvin edilmeye başlandığı II. (VIII.) yüzyılın ilk yarısında vehim, şek, zan ve yakın gibi aklî konuların İslâm toplumunda yayılmasıyla beraber ortaya çıkmıştır. (Ertürk, 1995, DİA, XIV, 349)

Mütevatir haber dışında kalan rivayetleri ifade etmek için kullanılan “haber-i vâhid” sözlükte, “bir kişinin verdiği haber” (Curcânî, 2007: 161) olarak tanımlanmıştır. Hadis

terminolojisinde ise mütevatirin şartlarını taşımayan haberlere âhâd haber denir. (et-Tahhan, 1999: 33) Haber-i vâhid, mütevatirler gibi şüyû bulmamış, kitlelere mal olmamıştır. Ravileri her üç tabakada da tek veya iki kişidir. Tek kişiden bir topluluk veya bir topluluktan tek kişinin rivayeti tarzındadır. Peygamberimize kadar ulaşmasında sûret ve mana yönünden şüpheler mevcuttur. (Koçkuzu, 1988: 81)

Genel itibariyle dünyevî işlerde, fetva ve şehâdet konularında haber-i vâhidle amel etmenin caiz olduğu konusunda görüş birliği mevcuttur denilebilir. Müçtehitler arasında tartışma konusu olan husus, haber-i vâhidin bilgi değeri ve kabul şartlarıdır. İmam Mâlik'in haber-i vâhidle amel edip etmediği konusunda doğrudan ondan gelen bir rivayet yoktur. Esasen haber-i vâhid kavramı İmam Mâlik'ten sonra ortaya çıkan bir kavramdır. Ona izafe edilen görüşler daha çok Mâlikî uleması ve diğer mezhep âlimlerinin görüşlerine dayanmaktadır. Bu görüşler, muhtemelen İmam Mâlik'in Muvatta'da uyguladığı rivayetleri tercih yönteminden hareketle oluşmuş görüşlerdir. (Özdemir, 2016: VII, 179-213)

Bâcî, Haber-i vâhidi, “haberi bir cemaat nakletse bile duyan kişi için zaruri ilim ifade etmeyen haber” olarak tarif etmektedir. (el-Bâcî, 1989: I, 235)

Bâcî, haber-i vâhidi a) Sıhhatini gerektiren bir delille birlikte bulunmasından dolayı ilim ifade eden âhâd haberler. b) İlim ifade etmeyen haberler (el-Bâcî, 1989: I, 247-248) olmak üzere iki kısımda incelemiştir. O'na göre aşağıda zikredilecek haberler ilim ifade eder.

1. Allah'tan gelen haberler.
2. Kendisinden mucize hasıl olan kişiler ki mucize bu kişilerin doğruluğunun delilidir.

Mucize, peygamber olduğunu ileri süren kimsenin elinde doğruluğunu kanıtlamak için Allah tarafından yaratılan hârikulâde olay olarak tanımlandığına göre burada kadedilen Hz. Peygamberdir.

3. Kendisinden mucize hasıl olan kişilerin güvenini kazanmış kimselerin haberleri.

Bâcî'nin burada kastedtiği kişiler sahabilerdir.

4. Hz. Peygamber'in olduğu bir ortamda “peygamber şöyle dedi, böyle yaptı” denildiğinde inkar edilemeyecek kişinin haberi

5. Sahabilerin huzurunda söylenen ve onların da inkar etmediği haber.

Bâcî burada tabiunu kasetmiştir.

6. Ulemanın kabulle karşıladığı (*telakkî bi'l-kabûl*) haber. (el-Bâcî, 1989: I, 247-248)

Bâcî, Kâsânî ve Kaderiyeden olan alimlerin haber-i vâhidle amelin caiz olmadığı fikrinde olduklarını söyler. (el-Bâcî, 1989: I, 252) Bâcî'ye göre ümmetin ileri gelenlerinden sahabe, tabiîn ve fıkıh bilginlerinin tamamının tek kişinin getirdiği haber ile amelin caiz olduğu kanaatinde olduklarını belirtmektedir. Ona göre bunun delili de sahabenin ahad haber ile amel etmesinin sıhhatinde icma etmesidir. (el-Bâcî, 1989: I, 253)

Bâcî, haber-i vâhid ile amel etmenin gerekli olduğunu söylemektedir. O görüşlerini teyid etmek için bazı hadisleri delil olarak kullanmaktadır. Rivayet edildiğine göre cenin kıssası meydana geldiği zaman Hz. Ömer ashaba, Resulullah'tan “cenin” hakkında bir şey duyan olup olmadığını sordu. Hamel b. Malik b. en-Nebîğa ayağa kalktı ve şu olayı anlattı: “İki cariyem vardı. Bunlardan biri, hamile olan diğerini sopa ile döverek düşük yapmasına sebep oldu. Resulullah bu olayda, sağlam kişi için ödenmesi gereken diyetin yirmide birinin verilmesine hükmetti.” Hz. Ömer, bu örnek olay karşısında “Eğer bu hadisten haberimiz olmasaydı, az kalsın kendi görüşümüz doğrultusunda değişik hüküm verecektik” dedi.” (İbn Mâce, Diyât 11; Müslim, Kasame, 35, 36, 37,38; Ebû, Davûd, Diyât,19; Tirmizî, Diyât, 15) Bâcî'ye göre, ilgili rivayette Hz. Ömer'in ahad olan bu nasla amel

ederken orada bulunan hiç kimsenin buna karşı çıkmamış olması, tek kişinin getirdiği haberin delilidir. (el-Bâcî, 1989: I, 253)

Bâcî'ye göre Hz.Peygamberin görevlendirdiği sahabe'ye hüküm, zekat toplama, ve dinî emirleri belirleme gibi yetki vermesi gibi durumlar, tek kişinin getirdiği haberle amel caiz olduğuna delildir. O'na göre tek kişinin getirdiği haberle amel caiz olmasaydı Hz.Peygamber bu kişilere yetki verip onları tek başına görevlendirmezdi. Bâcî, bu konuda İmam Şafii'nin, Muhammed b. Ali, Cübeyir b. Mutim, Nâfi b. Cübeyir, Süleyman b. Yesar, Tâvus ve Mücâhid gibi seçkin tabiinlerin de ahad haberle amel ettiklerini, dolayısıyla tabiin bilginlerinin de ahad haber olduğu zaman icthadlarından dönerek ahad haber ile amel ettiklerini söylemektedir. Ona göre aynı şekilde teabbüdi meselelerde de haber-i vahid kabul edilir ve kendisi ile amel edilir. (el-Bâcî, 1989: I, 252-268)

Bâcî, usulünde bazen diğer mezheplerin görüşlerini naklederken o görüşlere itiraz sadedinde açıklamalarda bulunmaktadır. Aşağıdaki örnekte bu durum vurgulanmaktadır.

Genel olarak Hanefilere göre haber-i vâhidi rivâyet eden bir ravi, amelde ve verdiği fetvalarda rivayetine muhalif davranmaması gerekmektedir. Râvînin kendi rivayetine aykırı davranması ile ilgili olarak Ebû Hanîfe'den gerekse ona birinci derecede öğrencilik yapanlardan herhangi bir açıklamaya rastlanılmadığı söylenmekle (Yiğit, 2013: 244) beraber usûlcüler, bu kısma giren haberleri iki gruba ayırırlar: (Debûsî, 1421/2001: 202-203; Krş. Cessâs, 1414/1994: III, 203)

- a. Ravinin hadisi rivayet etmeden önce hadisle ameli terk etmesi
- b. Ravinin hadisi rivayet ettikten sonra sonra hadisle ameli terk etmesi.

Onlara göre, hadisi rivayet etmeden önceki terk rivayeti tekzip niteliği taşımaz, çünkü bu durumda râvînin hadisten habersiz olabileceğini ihtimai vardır. Rivayetten sonraki terk konusunu usûlcüler iki şıkta incelemişlerdir

1. Hadisin ravinin davranışını da kapsayacak şekilde birkaç manaya gelebilme ihtimalinden dolayı ravinin ameli, hadisin muhtemel manalarından biri olarak kabul edilir ve ravinin terkinden dolayı hadisin âhirî delaleti terk edilmez.

2. Râvînin ameli terk ettiği haber, şayet ravinin davranışıyla te'lif edilebilecek bir özellikte değilse bu durumda reddedilir. Çünkü bu durumda râvînin gaflet ve nisyana düşmüş olabileceği gibi rivayet ettiği hadisi mensuh bildiğinden terk etmiş olabilir. Her iki durumda da bu durumdaki hadisler ile amel edilmez, reddedilir. (Debûsî, 1421/2001: 203; Krş. Cessâs, 1414/1994: III, 203) Debûsî'ye göre, ravi tekzipten sakınmış ve haberle ameli terketmesi durumunda, haberin mensuh olduğuna hükmetmek daha uygundur. (Debûsî, 1421/2001: 203; Krş. Cessâs, 1414/1994: III, 203) Cessâs bu bağlamda başka bir ihtimal söz konusu olabilir. Ona göre râvînin habere ilişkin halihazırdak tutumu bir vesileyle haberi vucûba değil bilakis nedbe hamlettiğini gösterebilir. (Cessâs, 1414/1994: III, 203-204) Şayet ravi, rivayetine muhalif davranıyorsa bu durumda ya tercih edilen bir görüş vardır veya tahsîs meydana gelmiştir ya da hadis neshedilmiştir. (Biltâcî, 2004: 231)

Mâlikilere göre de sahabenin bir hadis rivayet ettiği zaman rivayet ettiği hadis ile amel etmemiş olması, o hadisle amel edilmez anlamına gelmez. Bu aynı zamanda Şafî mezhebinin görüşüdür. Hanefilere göre ise böyle bir hadis ile amel edilmez. Yine Şafî ve Malikilere göre Hz. Peygamberden bir hadis geldiği zaman, o hadisin hükmünü neshedecek başka bir delil de yok ise ister sahabe isterse sahabe'nin dışında başkaları olsun fark etmez, o hadisin hükmünü yerine getirmek zorundadır. Bâcî, kendilerinin bu konuda İbn Abbas'ın cariyeye kölenin nikâhı altındayken serbest (azat) edilirse, köle ile kalıp kalmamakta muhayyerdir. (İbn Mâce, Talâk,29; Mâlik, Muvattâ, Talâk, 25; Ahmed, b. Hanbel, IV,65,66,V,378,VII,42,55; Buhârî, Talâk,16; Et'ime,31) haberini delil getirdiklerini belirtmektedir. (el- Bâcî, 1989: I, 268) Hadiste İbni Abbas'ın görüşü, "rivayet ettiği hadisine muhalif olarak cariyenin satışı, onun boşanmasıdır" şeklindedir. Malikiler, İbn Abbas'ın



hadisi ile amel ederek cariye'nin muhayyerliğine hükmetmişlerdir. Hanefiler ise İbn Abbas'ın bu konudaki ameli ile amel ederler. (el- Bâcî, 1989: I, 268) Bâcî, Hanefilerin bu görüşlerinin sahih olmadığını ifade etmek suretiyle ravinin unutmama, hatadan dolayı terketmiş olabileceğini söyleyerek onlara itiraz etmektedir. (el- Bâcî, 1989: I, 268)

Bâcî'nin Hanefileri eleştirdiği noktalardan biri de umûmu'l-belvâ konusunda varid olmuş haber-i vâhid meselesidir. Umûmu'l-belvâ genel itibariyle kaçınılması zor ve imkânsız durum veya çoğunluğun bilgisi dışında kalmayacak şeyler (Erdoğan, 2005: 587) olarak tarif edilmiştir. Hanefiler, umûmu'l-belvâ konusunda varid olmuş haber-i vâhidlerle amel edilemeyeceğini savunurlar. (Ünal, 2012: 176; Baktır, 2012, DİA, 155)

Bâcî, umûmu'l-belvâ konusunda varid olmuş haber-i vâhidin Hanefilerin çoğunluğunun aksine bir sorun teşkil etmeyeceğini dile getirmektedir. Ona göre umûmü'l-belvâ türü meselelerde nasıl ki kıyasla amel ediliyorsa haber-i vâhid'le de amel edilir. (el- Bâcî, 1997: 266-267)

#### **4. Ravi İle İlgili Şartlar**

İmam Mâlik'in haber-i vâhidin kabulü için ileri sürdüğü şartlar, bütün imamların da üzerinde ittifak ettiği râvinin akil-baliğ olması, Müslüman olması, âdil olması ve zabt ehli olması şeklinde özetlenebilecek şartlardır. (Öğüt, 2003: 38; el- Bâcî, 1989: I, 287) Bâcî de ilgili şartlar hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Bâcî ilk olarak ravinin adaleti hakkında bilgi vermektedir. O'nun adalet konusundaki açıklamalarına geçmeden önce adalet konusunda bilgi verilmesinin faydalı olacağını düşünüyoruz.

Hadis Usûlü ilminde “fisk”, râvide aranan şartlardan “adâlet” kavramı içerisinde incelemeye konu olan bir terimdir. Adâlet ise, kişiyi takvâli olmaya ve insana yakışmayan davranışlardan uzak durmaya sevk eden, ma'rifetullah'tan kaynaklanan bâtinî bir meleke olarak tarif edilmiştir. Burada takvâ ile kastedilen, müslüman olmak suretiyle şirk, fisk ve bid'at gibi kötü amellerden kaçınmaktır. Takvânın da çeşitli dereceleri vardır ki bunun en aşağısı şirk ve küfürden sakınmaktır. Yine takvâ kavramının içine Allah'ın emirlerini yerine getirme, zevâcir denilen büyük ve küçük günahlardan uzaklaşma, durumu şüpheli ve mekrûh şeyleri, hatta mübah olan şehvetleri (arzuları) terk etme, bütün hallerde gafletten uzak durma gibi fiiller girmektedir. Takvâli bir râvinin sakınması gereken fisk ise, “kebîre (büyük günah) işlemek veya sağırede (küçük günah) ısrar etmek”, diğer bir görüşe göre “vacip/farz olan şeyleri terk, haramı irtikab” olarak anlaşılmıştır. (Zerkeşî, 1419/1998: I, 99, III, 325; İbn Hacer, 1422: 69; Sehâvî 1403: I, 290- 291)

Bâcî, İmam Malik'in adil bir ravinin rivayetini kabul ettiğini söylemektedir. Bâcî, “Ey iman edenler! Bilmeden birilerine zarar verip de sonra yaptığınıza pişman olmamanız için, yoldan çıkmışın biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın. (Hucurat, 49/6) Ayetini delil getirerek ayete göre fasığın<sup>1</sup> haberiyle adaletin gerçekleşmeyeceğini (el- Bâcî, 1997: 203 vd.) ifade etmektedir. O'na

<sup>1</sup> Bekir Tatlı Fisk kavramı hakkında şöyle demektedir: “Bir râvinin fâsik olup olmadığının tespiti de içtihadî bir konudur. Kişilerin açık beyanları ve herkes tarafından ittifakla küfrü gerektiren fiilleri olmadıkça (ki bu durumda kişi râvî olma özelliğini de kaybeder) onun fiskına hükmetmek o kadar kolay bir durum değildir. Çünkü bir mezhebe göre bid'at, günah ve dolayısıyla fisk sayılan bir şey, diğer bir mezhebe göre öyle kabul edilmeyebilir. Küfeliler/Hanefiler ile Hicazlı âlimler arasında ihtilafa sebep olan “nebiz” bunun güzel bir örneğidir. Nebiz için Hanefî bir râvî, kendi mezhebine göre fâsik olarak addedilip rivayetleri terk edilebilecektir. Bu ise aynı râvî hakkında birbirine taban tabana zıt iki yorumun ortaya çıkmasına sebep olacak, hatta birine göre râvileri sika olduğu için sahih sayılan bir hadisin diğerince hasen ve zayıf kabul edilmesine yol açabilecektir. Dolayısıyla üzerinde ittifak edilen hususlar dışında işlediği bir kusur sebebiyle bir râvinin fâsik olduğunu düşünerek adâlet sıfatını kaybettiğine hükmetmek çok acele verilmiş bir karar olabilir. İşte tam da bu yüzden, fâsik sayılan râvilerin verdiği haberlerin kabul edilip edilmeyeceği noktasında mezhebî sâiklerle değil, Hucurât suresindeki ilgili âyet merkeze alınarak karar verilmelidir. Çünkü âyet, fâsığın rivâyetinin asla kabul edilmemesi gerektiğini değil, verdiği haberin iyice araştırılmasının lüzumunu vurgulamaktadır. Haberin doğruluğu anlaşıldığında onun yine de reddedilmesi için hiçbir sebep yoktur. Her ne kadar, fiskla nitelenen kişilerin söyledikleri doğru bile olsa, bid'atın reklamı yapılması ve o kişiler toplum nazarında revaç bulmasını diye o haber kabul edilmemeli, diyen bazı âlimler çıkmışsa da, âyet-i kerimenin asıl

göre fasık ile adaletli olmak eşit olsaydı fasığı zikretmenin bir anlamı olmazdı. Eğer ondan ilim hasıl olsaydı kendisinden her bilgi duyulan kişiler eşit olurdu. Bu durumda mütevatir haber seviyesine gelirdi. Haber verenin verdiği haberi sahih olduğunu bilmediğimizde bu haber kat'ı ilim ifade etmez, tevatürden farklı olur, haber-i vahid olur. Şehadetinin kabul etmekle doğruluğunu bilmesek bile emrolduğumuz şahit gibi olur. Ayette böyle bir kişinin haberin tevakkuf edilmesine “Bilmeden birilerine zarar verebilirsiniz” ifadesi ile işaret vardır. Bâcî, bazı kişilerin “cehalet, adil bir kişinin haberinde bulunabilir. Bu kişide de hata, yanılma, yalan olabilir” demelerine karşılık olarak şu cevabı vermektedir: “Ayetteki cehaletten kasıt “sefihlik” tir. Yapılması caiz olmayan bir şeyin yapılması anlamındadır. Ancak bazı yerlerde cehalet kınanır. Eğer cehalette sadece hata manası yoksa o cehaletin sahibi kınanır. Bizim de ayeti böyle yorumlamamıza sebep olan “yaptığımızda pişman olursunuz” kısmıdır. Pişmanlık da sadece yasak bir şeyi yapmaktan dolayıdır. Eğer sırf cehalete dayanarak bir kişinin haberini kabul etmemek vacip olsaydı, şahitlerin de haberleri kabul edilmezdi. Ancak Allah şahitliğe izin vermiştir ve şahitliğin kabul edilmesi, haber-i vâhidi reddeden kişinin görüşünün fasid olduğunu gösterir.” (el- Bâcî, 1997: 208-209)

Bir râvinin fâsık olup olmadığının tespiti de içtihadî bir konu olduğu, kişilerin açık beyanları ve herkes tarafından ittifakla küfrü gerektiren fiilleri olmadıkça (ki bu durumda kişi râvî olma özelliğini de kaybeder) onun fiskına hükmetmek o kadar kolay bir durum olmadığı, çünkü bir mezhebe göre bid'at, günah ve dolayısıyla fisk sayılan bir şey, diğer bir mezhebe göre öyle kabul edilmediği (Tatlı, 2013: XIII, 47) durumların olduğu gözönüne alınmalıdır.

Bâcî'nin ravilerle ilgili bilgi verdiği konulardan biri de ravinin fakih olmasının gerekli olup olmaması ile ilgilidir.

Her ne kadar çeşitli kaynaklarda haberin kıyasa aykırı olması durumunda haberin kabul edilmesi için İmam Ebû Hanîfe'nin de râvinin fakih olmasını şart koştuğu belirtilse de (Karafi, 1993, s. 369) Ebû Hanîfe'nin haberleri kabul konusunda dikkate aldığı prensiplerin geniş bir listesi için Bkz. el-Kevserî, 1990: 298-301; Ünal, 2012: 195-196) “Kıyasa aykırı olması durumunda haberin kabûlü için râvisinin fakih olması gerekir” şeklindeki teoriyi ilk ortaya koyan ismin İmam Muhammed'in (v. 189/805) öğrencisi olan İsa b. Eban b. Sadaka (v. 221/836) olduğu dile getirilen bir husustur. Bu bağlamda bu duruma günümüzde dikkat çekenler olduğu gibi, (Bedir, 2004: 101-104; Öğüt, 2013: 54) ilk dönem usûlcüleri de bu konuda aynı iddiayı destekleyen açıklamalarda bulunmuşlardır. Şöyle ki Cessâs söz konusu şart bağlamında İsa b. Eban'a yöneltilen eleştiriler karşısında onu savunmuştur. Yine Abdülaziz el-Buhârî (v. 730/1330) gibi sonraki usûlcüler, bu şarta itiraz etmişler ve bu şartı ortaya koyan ve savunan kişinin yalnızca İsa b. Eban ve ona tâbî olan birkaç kişi olduğunu belirtmişler, dolayısıyla fakih râvî şartının ilk teorisyeni olarak İsa b. Eban'ın (el-Pezdevi, 1997: II, 707) adı ön plana çıktığı görülmektedir.

Şimdi de Bâcî'nin ravide fıkıh bilgisinin gerekip gerekmediği ile ilgili açıklamalarına geçelim. Örneğin şöyle bir rivayet vardır. “Allah benim sözümü işitip anlayan ve işittiği gibi nakleden kişinin yüzünü ak etsin. Nice nakledilen varki nakledenden daha iyi anlayandır. Nice bilgi sahibi var ki fakih degildir.” (Tirmizî, ilim,34; Ebû Dâvûd, ilim,10;ibni Mâce, Mukaddime, 18; Dârimî, Mukaddime, 24; Ahmed b.Hanbel I,437) Bacî'ye göre, bu hadisle Hz.Peygamber, zabt ve adaletin yanı sıra ravide fıkıh bilgisinin de aranması gerekmediğini belirtmiştir. Ahad haberin

üzerinde durduğu nokta, haberi verenin şahsından ziyade söyledikleridir. Bu demek değildir ki söyleyen kim olursa olsun, onun şahsına değil söylediğine bakılmalıdır. Elbette haberi getiren kişi de önemlidir. Kâfir ve müşrik gibi “gayr-i müslim” şahsiyetlerin söylediklerinin kabul edilmesinde öncelikle onların bu iman dışı vasıfları dikkate alınmak durumundadır. Onların kâfir olmaları zaten “râvî” sıfatını kazanabilmelerine engeldir. İslâm'a karşı küfrü tercih edenlerin, kendi iç âlemlerinde neler gizlediklerinden ve sözlerinin altında hangi fâsit fikirlerin bulunduğundan emin olunamaz. Fakat rivâyet eden râvî fâsık bile olsa bir “müslüman” olduğunda, öncelik onun söylediği şeyin araştırılmasında olacaktır. Çünkü fisk hakkında konuşmak içtihadî bir konudur, velev ki onun fâsık olduğuna karar versek bile yine de fâsık kişi doğru söyleyebilir. Hakikat, onu haber verenin fâsık olmasıyla bâtıla dönüşecek değildir.” (Bekir Tatlı, 2013: 21-54)

ravisinin fakih olması haberin dinde hüccet olmasını gerektirmez. Hadis ravisinde adalet ve zabt şartının bulunması ravi için yeterlidir. Kısaca Bacî'ye göre ravinin fakih olma şartı aranmaz. Adalet ve zabt şartlarının ravide bulunması yeterlidir. (el- Bâcî,1989: I, 292) Bâcî'nin burada açıkça mezhep veya adlarını zikretmese de Hanefi mezhebine müntesip alimlere reddiye niteliğinde açıklama yaptığı görülmektedir.

Bu bağlamda Bacî'ye göre, Maliki ve Şafii'lere göre adalet'in sıfatı; kişinin farzları bilip emirleri yerine getiren ve yasaklardan sakınandır. Hanefiler ise adaleti; zahiri fısıktan uzak müslüman demektir. (el- Bâcî,1989: I, 287-288)

Bâcî'nin ravilerde bulunması gereken vasıflarla ilgili açıklamalarına rivayetlerden yola çıkmak suretiyle devam etmektedir. Şöyle bir rivayet vardır: İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre bedevinin biri Peygamber'e gelerek Hilali gördüğünü söyledi. Bunun üzerine Peygamber bedeviye "Allahtan başka ilah olmadığına şahitlik edermisin demesi üzerine bedevi evet dedi. Yine Peygamber bedevi'ye Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğuna şahitlik eder misin deyince bedevi evet dedi. Bunun üzerine Peygamber Bilal'a Müslümanların yarın oruç tutması için ilan et dedi." (Ebû Dâvûd, Savm,15,65; Tirmizî, Savm,7; Nesâî, Siyâm,8; İbn Mâce, Siyâm, 6; Dârimî Savm, 6) Bâcî'ye göre bu hadiste Hz.Peygamber, Arabî'den Müslüman olma şartı dışında herhangi bir şart aramamıştır. Hz.Peygamber onun haberi ile amel etmiştir. Bâcî, bu durumda ravinin adaleti için müslüman olma şartının yeterli olduğunu belirtir. (el- Bâcî,1989: I, 289)

Bir râvinin fâsık olup olmadığının tespiti de içtihâdî bir konu olduğu, kişilerin açık beyanları ve herkes tarafından ittifakla küfrü gerektiren fiilleri olmadıkça (ki bu durumda kişi râvî olma özelliğini de kaybeder) onun fîskına hükmetmek o kadar kolay bir durum olmadığı, çünkü bir mezhebe göre bid'at, günah ve dolayısıyla fîsk sayılan bir şey, diğer bir mezhebe göre öyle kabul edilmediği (Tatlı, 2013: XIII, 47) durumların olduğu gözönüne alınmalıdır.

Bacî, ravilerde bulunması gereken şartlar hakkında yine şöyle devam etmektedir. "Hadis ravisinin fazla hadis rivayet etmiş olması veya ilim meclislerine sık katılması yahut da aldığı haberi eda edinceye kadar muhafaza etmesi gibi şartlar aramamışlardır. Ravi, adil olduktan sonra tek bir hadis rivayet etse bile o hadisle amel edilir. Çünkü sahabe bir tek hadis rivayet eden ravinin hadisi ile amel etmişlerdir. (el- Bâcî,1989: I, 292)

Bâcî bu bağlamda fasık, hata ve yanılması fazla olan ve meçhul ravilerin rivayetleri hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. (el- Bâcî,1989: I, 293) Fasık ve fazla hata yapan ve yanılan ravi ile meçhul ravilerin rivayetlerinin kabul edilmemesi gerektiğini söylerken; meçhul raviler hakkında değerlendirmelerde bulunmakta, ravilerin hangi durumlarda meçhul addedildiği ile ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. (el- Bâcî,1989: I, 293 vd.)

## **5. Mürsel Haberler Hakkındaki Görüşü**

Bâcî'nin üzerinde durduğu diğer bir konu da Mürsel haberdir. Hz.Peygamber'e yakın bir devirde yaşamış olmaları dolayısı ile, sahabe'nin çoğunu gören ve onlarla sohbette bulunan tabiîler'in, işittikleri sahabeyi atlayıp doğrudan doğruya Hz.Peygamber'e isnatla kâle Rasûlullah diyerek rivayet ettikleri hadislere mürsel denilmiştir. Bu tarife göre mürsel hadis, isnadda sahabesi düşmüş hadistir. (Koçyiğit, 2. Baskı: 291) Bâcî'ye göre Mürsel hadis, senesinde kopukluk olan haberdir. (el- Bâcî,1989: I, 272)

İmam Malik, genel anlamda mürsel hadisi delil olarak kabul etmektedir. (el-Karâfi, 1995: VII, 3014) Bâcî, İmam Malik'in mezhebinin ravisi adil ve irsal yaptığını bilen kişilerin mürsel haberini kabul ettiğini bildirmektedir. Bu konuda birçok yerde mürsel hadis nakledip onunla amel ettiğini bildirmektedir. (el- Bâcî, 1997: 215) Bâcî'ye göre de Mürsel hadisin delil olabilmesi için bazı şartlar gerekmektedir: irsal yapan günahtan sakınmayan biri ise onun mürseli ile amel edilmez.

Ancak irsal yapan kişi güvenilir ravilerden hadis rivayet ettiği anlaşılır ise kendisi de sika ise onun mürseli ile amel edilir. (el-Bâcî,1989: I, 272-273)

Hanefiler sahabi, tabiin ve taba ut-tabii'n dönemlerinin mürsellerini hüccet olarak alır, amel ederler. (el- Bâcî, 1997: 271-272) Şafîiler ise “kimin mürseli olursa olsun, ayet, hadis ve selef-i salihin tarafından destek görmedikçe hüccet olamaz.” derler. Gazzâlî'ye göre ise mürsel'in makbul olmamasının delili şudur: “Hadisi mürsel olarak rivayet eden kişi şayet bu hadisi kendisinden rivayet ettiği şeyhini(sahabi), tadil etmeksizin, zikretmiş olsaydı, belki o kişi bizce meçhul olarak kalacak ve onu kabul etmeyecektik. Adını hiç zikretmediği zaman ravinin bu meçhul durumu daha da artmaktadır. Öyle ise kendisini tanımadığımız kişinin adaletini nasıl bilebiliriz ki hadisi ile amel edelim. Hanefîler ahad haberler için ileri sürdükleri delilleri mürsel haberlerin hüccet olduğu için de kullanırlar.” (Gazzâlî, 1322: I, 169; es-Serahsî, 1372: I, 359-360)

Bâcî'ye göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in hadisini dinlemek için komşusu ile nöbetleşirdi. Kendisi olmadığı zaman Hz. Peygamber'in hadislerini komşusu Hz. Peygamberden dinlediği hadisleri ona dinletir ve okurdu. Ancak buna rağmen o, komşusundan bir tek hadis bile rivayet etmemiştir. Hadisleri komşusundan değil, bizzat Hz. Peygamberden rivayet etmiştir. (el- Bâcî,1989: I, 275)

*Mürsel* haber Hanefî mezhebinde olduğu gibi *Mâlikî* mezhebinde de delil olduğu görülmektedir.

### 6-Tabi'inin Mürselleri

Genel olarak Malikî âlimleri, Said b. Müseyyeb'in mürselleri ile diğer tabi'in mürselleri arasında hiçbir fark görmezler. Şafîiler ise Said b. Müseyyeb'in mürselleri ile amel ederler. Çünkü Şafîilere göre Said b. Müseyyeb sika kişilerden hadisi mürsel olarak alır. Onlar onun bütün hadisleri mürsel de olsa amel ederler. Çünkü onun mürsel olarak rivayet ettiği hadisleri başkaları müsned olarak rivayet etmiştir. Malikîler ise Said b. Müseyyeb'in mürsellerine iki yönden itibar etmezler.

1) Said b. Müseyyeb'in Müsnedi bulunmayan mürselleri. Maliki âlimleri, “Hayvan etinin canlı hayvan karşılığında satışının yasaklanması” (Mâlik, Muvattâ, Buyû,64,66; el- Bâcî,1989: I, 279) hadisini bu kısma örnek getirirler.

2) Said'in başkalarının yanında müsned manası bulunan mürselleri. Bu durumda eğer haberin muhtevası ile amel edilirse bu durumda Said b. Müseyyeb'in haberiyle değil başkasının müsned haberiyle amel edilir. Malikîlere göre Said b. Müseyyeb'in mürselleri ile diğer mürseller arasında bir fark yoktur. Hatta Said'in de sağlam olmayan birçok mürselleri vardır. Ancak başkaların mürseli ile uyum sağlar ise Said'in mürselleri ile amel edilir. (el- Bâcî,1989: I, 279-280)

Tabiî'nin Mürselleri konusunda alimler arasında ihtilaf sözkonusudur. Ancak sika, adalet ve zabt şartlarına sahip tabiîlerin mürsel hadisleri çoğu alim tarafından delil olarak kullanılmıştır. Şafîî alimlerden Gazzâlî'ye göre tabiî'n, sadece sahabeden rivayet etmekle tanınıyorsa bunun mürselleri kabul edilir. Eğer böyle tanınıyorsa mürselleri kabul edilmez. (Gazzâlî, 1322: I, 253)

Bâcî şöyle demektedir: “Şayet siz Medine deki yedi fukaha'yı ve diğer Medine Mısır, Şam ve Basra'daki alimlerin hayatlarına bakarsanız, bu alimlerin tamamının hadislerini mürsel olarak rivayet ettiklerini ve onlarla amel ettiklerini görürsünüz.” (el- Bâcî,1989: I, 276)

Yine Hişam b. Urve'nin naklettiği ve babasının Ömer b. Abdülaziz'in yanında iken Ona kavgalı ve davacı iki adam geldiğini onlardan birinin ölmüş bir toprağı alıp sürdüğünü, diğer adamın da gelip sürdüğü toprağı elinden alıp ektiğini söylemesi üzerine Ömer b. Abdülaziz'in de toprağı ekenin lehine hükümetmesinden dolayı Urve'nin “itiraz sadedinde hüküm verdiği gibi değildir, hak tarlayı herk edenindir” dedikten sonra Hz.Peygamber'in “Kim ölü bir araziye diriltirse o arazi onundur” dediğini hatırlatması neticesinde Urve'nin, “ben Peygamber'in toprağı diriltenin lehine

hüküm ettiğine şahidim dedikten sonra Ömer'in hükmü toprağı herk edenin lehine verdiği (Mâlik, Muvattâ, Akdiye 26,27; Buhârî, Hars 15; Dârimî, Buyû 65; Tirmizî, Ahkâm 38; Ahmed b. Hanbel, III, 303, 304; İbn Salah, 1986: 273; el- Bâcî, 1989. I, 276) rivayeti konusunda Bâcî şöyle demektedir: Ömer b. Abdu'laziz, Urve'nin mürseli için görüşünden dönmüştür. Onun mürsel hadisi ile amel etmiştir. (el- Bâcî, 1989: I, 276) Buradan da anlaşıldığı üzere Bâcî Tabî'nin mürselleriyle amel edileceği kanaatini taşımaktadır.

## 7. Bâcî ve Ameli Ehli Medine

Mâlik açıkça Medine amelini bağlayıcı kabul eder. Bu meseleyle ilgili onun en önemli ifadesi, Leys b. Sa'd'a gönderdiği mektupta bulunmaktadır. Malik, kısa bir girişten sonra şöyle demektedir: “İnsanlar Medinelilere tabidir; çünkü hicret oraya yapılmış, Kur'an orada nazil olmuş, haram ve helal orada bildirilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber onların arasında idi. Hz. Peygamber onlara emir veriyor, onlar da buna itaat ediyorlardı. Hz. Peygamber vefat edene kadar O insanlara sünnetlerini anlatıyor ve onlar da buna tabi oluyorlardı. Allah'ın salat ve selamı, rahmet ve bereketi onun üzerine olsun. Peygamber'den sonra ümmeti içinde insanların ona en çok tabi olanlarından işbaşına geçenler yeni olaylarla karşılaşmışlar, bunlardan bildiklerini yerine getirmişler, bilmediklerini sormuşlar, ictihadlarında ve ilk zamanlarında kuvvetli bulduklarını almışlar; şayet bir kişi onlara muhalefet edip daha kuvvetli ve daha üstün bir şey söylemişse, kendi görüşlerini bırakıp onunla amel etme cihetine gitmişlerdir. Bunlardan sonra tabiun aynı yolda gitmiş aynı usullere uymuşlardır. Bir iş Medine'de mevcut ve ona göre amel ediliyorsa hiç kimsenin bunun hilafına hareket etmesini uygun bulmam; çünkü alıp götürülmesi ve sahip çıkılması imkansız olan o miras bunların elindedir. Diğer şehirlerin insanları 'bu amel bizim beldemizde vardır, geçmişlerimiz buna uymuşlardır' deseler bunda onlar güvenilecek bir kaynak olmazlar ve Medineliler için caiz olan şey, onlar için caiz olmaz.” (Fesevî, 1981: I, 695-97; el-Malikî, 1978: 66-67)

Bâcî bu bağlamda Medine ehlinin icmasını, Medine'de vahyin nazil olması ve benzeri sebepten dolayı bağlayıcı olduğunu ifade eder. Ona göre onların haberleri mütevatir haber gibidir, haber-i vâhidden önceliklidir. (el-Bacî, 1997: 223) Bâcî bu konuda rivayetlerden yola çıkarak Ameli ehli Medine ile haber-i vâhidin konumları hakkında açıklamalar yapmaktadır. Örneğin şöyle bir rivayet vardır. “Alıcı ve satıcıdan her biri, ayrılmadıkları sürece (sözleşmeden vazgeçip geçmeme hususunda) diğerine karşı muhayyerdir.” (Buhârî, Buyû, 42,47; İbn Mâce, Ticâret,17) İmam Malik, hadisteki “meclis muhayyerliği” hükmünü Medine ehlinin ameline muhalif bulur ve bu hadis ile amel etmez. İmam Ahmed b.Hanbel ahad haber hakkında imam Şafî gibi düşünür. Bu kadar var ki o, senette ittisal şartı aramaz. Mürsel hadisle amel eder, Mürsel hadisi kıyasa tercih eder. (Şa'ban, 80-81)

Bâcî bazen de Medine ehlinin ameli hakkında kendisi akla gelebilecek sorular sorup bazen da zorlama cevaplar vermektedir. Örneğin “Hz. Peygamber savaş zamanında şehir dışındayken yaptığı bir iş Medinelilere nakledilirdi. Onlar önce bu meseleyi bilmiyorlardı denilse şöyle denilir” demek suretiyle açıklamalarda bulunmaktadır: “Bu durumu nakledenler de yine Medinelilerdir, dolayısıyla durumu nakledenler onlardır. O yine “Hz. Peygamber Hac zamanında Mekke'de bazı şeyler yapardı” denilmesi durumunda bu görüşe karşı şöyle demektedir: “Hz. Peygamberle beraber Medineliler de vardı, onlar da Hz. Peygamber'i gördüler ve ondan naklettiler. (el-Bâcî, 1997: 324) Burada görüldüğü gibi bazen de Bâcî'nin zorlama tevillerle kendi mezhebinin görüşlerini savunduğu görülmektedir.

## 8. Bacî'nin Sahabenin “Filan şeyi yapmamız emrolundu” veya “Filan şeyden nehyolunduk, Filan şey Sünnettendir.”tarzındaki açıklamalarına yönelik Değerlendirmesi

Sahâbî söz fiillerinin Hz. Peygamber devriyle ilişkilendirilmesi durumunda değerlendirilmeleri de farklı olmuştur. Sahâbenin, “Resulullah zamanında şöyle derdik”; “Onun devrinde şöyle yapardık” şeklindeki açıklamaları Hz. Peygamber tarafından görülüp veya duyulup

onaylandığı düşüncesiyle hükmen merfû sayılmıştır. Ancak İbnü's-Salâh bu tür rivayetleri de mevkuf kabul eder. (İbnü's-Salâh, 1986: s. 47-48) Sahâbîlerin Hz. Peygamber dönemine işaretler, “Şu işi yapmamız bize emredildi”; “Şu işten nehyolunduk”; “Resûlullah aramızda olduğu halde şöyle derdik”; “Bu işi yapmakta bir sakınca görmezdik”; “Sünnet bu şekildedir”; “Şu iş sünnettendir” şeklinde yapıp söyledikleriyle ilgili rivayetleri ve açıklamaları da âlimlerin büyük çoğunluğuna göre merfû hükmündedir. (Zebidi, 1976: I, 138-139)

Hadis usulü kitaplarında daha çok bu rivayet sîgalarının ne ölçüde merfû olduğu konusu ele alınırken fıkıh usulü eserlerinde ayrıca bu sîgalarla rivayet edilen hadislerin delil olma yönünden değeri incelenmiş, sahâbe kavli, sahâbe ameli, sahâbe fetvası ve sahâbe mezhebi gibi tabirlerin kullanılması tercih edilmiştir. Bu söz ve fiiller hadis usulü kaynaklarında müstakil olarak mevkuf başlığı altında işlenirken fıkıh usulü kitaplarında bazan sünnet konusu içinde, bazan da dört aslı kaynaktan sonra gelen fer'î deliller bahsinde incelenmiştir. (Aydın, 1995, DİA, XXIX, 437)

Konu ile ilgili olarak Bâcî şöyle demektedir: “sahabenin “bununla emrolunduk” veya “bununla nehyolunduk” veya “sünnet şöyle idi” ifadelerinden âlimlerin çoğunluğuna göre; emir ve nehiy Allah ve Peygamberinden gelmiştir. Burada sünnetten kastedilen ise peygamberin sünnetidir. Malikî ve Şafîî bilginler de aynı görüştedirler. Ancak bazı Hanefî âlimler ve Ebû Dâvûd ez-Zahirî'ye göre sünnet, sadece Peygamberin sünnetine verilen isim değildir. Sahabe ve tabiîn fiillerine de sünnet ismi verilmektedir. Delil olarak da aşağıdaki hadisleri getirirler. (el- Bâcî, 1989: I, 318) Hz. Ali, hamr hakkında şöyle dedi: “Peygamber içki içene celde(kırbaç) uyguladı, Hz. Ebû Bekir. Ebû Bekir 40 celde uyguladı, Hz. Ömer ise 80 celde uyguladı. Bunların tamamı sünnettir.” (Buhârî, Hudûd, 2,4,5; Müslim, Hudûd, 35,36,38, Ebû Dâvûd, Hudûd, 35,36; Dârimî, Hudûd, 9 İbni Mâce, Hudûd, 16; Ahmed b. Hanbel. I, 82, 140, 144, 145, III, 67, 115, 176, 247, 272; el- Bâcî, 1989: I, 318)

Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber “benim sünnetimden ve Ebu Bekir ve Ömer'den sonraki raşid halifelerin sünnetinden ayrılmayın” buyurdu. (el- Bâcî, 1989: I, 320-321)

Bâcî şöyle demektedir: “Sahabenin biri “onlar şöyle yapıyorlardı ” diyerek yapılan bir fiili Hz. Peygamber zamanına havale etse, hiç kimse sahabenin bu sözüne karşı çıkmazsa, bu durumda hüküm kesinleşir. Bâcî'ye göre bu söz müsned hükmündedir. Ancak bazı Hanefî âlimlerine göre ise sadece Hz. Peygamber zamanına olayı havale etmekle hüküm kesinleşmez. Şayet Peygamber'in yapılan işi onaylaması durumunda hüküm kesinleşir. Aksi durumda hüküm kesinleşmez. Çünkü Peygamber zamanında sahabenin yaptığı birçok şeyin hükmü kesin değildir üstelik bazı şeylerin hükmünün ortadan bile kalktığı (el- Bâcî, 1989: I, 320-321) bilinen bir husustur.

Serahsî'ye göre sahabenin “Bununla emrolunduk veya bununla nehiy olunduk veya sünnet şöyledir” hadis başlarındaki ifadeleri konusunda; âlimler ihtilafa düşmüşlerdir. Serahsî'nin bildirdiğine göre Şafîî'nin eski görüşüne göre emir mutlaktır kesin hüküm bildirir. Yeni görüşüne göre ise mutlak değildir. Böyle bir ifadenin sahabe tarafından bir açıklamasının olmaması durumunda kesin hüküm bildirmez. Çünkü bu tür ifadeler kitap ve sünnetin dışında da (ulul-emir gibi) emir edilmiş olabilir. Zira Yüce Allah Kur'an da “Allah'a, Hz. Peygambere ve ulu'l-emre itaat edin” (Ali imran, 3/59) buyurmuştur. Hanefîler de böyle bir hadisi münkatı hadis olarak değerlendirir. Sarih kıyası buna tercih eder. Çünkü onlara göre böyle bir hadisten Hz. Peygamber'den gelen mutlak emir veya Hz. Peygamber'in sünnetidir anlamı çıkmaz. (Serahsî, 1372: I, 380)

## SONUÇ

Mâlikî mezhebine mensup olan Ebu'l-Velîd el-Bâcî (474/1081), Endülüs'te yetişen seçkin ve saygın bir fakihidir. O, sadece fıkıh alanında değil, birçok farklı ilim dallarında da söz sahibi olabilecek nitelikte bir birikime sahiptir. Dolayısıyla fıkıh sahasında olduğu kadar, değişik birçok ilim dallarında da eser vermiş üretken bir müelliftir. Bâcî, hayatının önemli bir bölümünü ilim tahsili amacıyla çıktığı seyahatlerde geçirmiş, bu seyahatleri esnasında sahasında otoriter ilim adamlarından

ders almış, maddî sıkıntılara rağmen ilmi terk etmemiştir. Bâcî, sünnetin dinde delil olma değeri konusundaki görüşlerini Kur'an'a dayandırmaktadır. Ona göre Kur'an İslam'ın temel kaynağıdır. O halde sünnetin delil olması konusunda da önce Kur'an'a bakılmalıdır. Kur'an, Peygamber'in emirlerine itaatin farz kılındığı açıkça ifade etmektedir.

Bâcî haberin Mütevatir ve Ahad olmak üzere ayrıldığını, haber verilene ilişkin kesin bilgi ifade eden haberlerin, mütevatir olarak isimlendirildiğini, haber verilene ilişkin kesin bilgi ifade etmeyen haberlerin ise -bu haberi nakledeler bir grup olsa da- haberi vahid olarak isimlendirildiğini söylemektedir. Bâcî, Mütevatir haber ile ilgili açıklamalarda bulunurken mütevatir haberin kesin bilgi ifade ettiğini dile getirmiştir.

Bâcî'ye göre haberi vâhid, sıhhatini gerektiren bir delille birlikte bulunmasından dolayı ilim ifade eden âhâd haberler ile ilim ifade etmeyen haberler olmak üzere ayrılmaktadır.

Bâcî, içlerinde Hanefi alimlerin de bulunduğu bazı kişilerin haber-i vâhidle amelini caiz olmadığı fikrinde olduklarını söyler. Bâcî'ye göre ümmetin ileri gelenlerinden sahabe, tabiîn ve fıkıh bilginlerinin tamamı tek kişinin getirdiği haber ile amelini caiz olduğu kanaatindeydi. Delil olarak da sahabenin ahad haber ile amel etmesinin sıhhatinde icma etmiş olmasıdır.

Bâcî, eserinde zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerini tenkit mahiyetinde açıklamalarda bulunmuştur. Örneğin Bâcî'nin Hanefileri eleştirdiği noktalardan biri umûmu'l-belvâ konusunda varid olmuş haber-i vâhid konusundadır. Hanefiler, umûmu'l-belvâ konusunda varid olmuş haber-i vâhidlerle amel edilemeyeceğini; Şâfiîler ise amel edileceğini savunurlar. Ancak Bâcî, umûmu'l-belvâ konusunda varid olmuş haber-i vâhidin Hanefilerin çoğunluğunun aksine bir sorun teşkil etmeyeceğini dile getirmektedir.

İmam Malik, genel anlamda mürsel hadisi delil olarak kabul etmektedir. Bâcî de İmam Malik'in mezhebinin ravisi adil ve irsal yaptığını bilen kişilerin mürsel haberini kabul ettiğini bildirmektedir. Bu konuda bir çok yerde mürsel hadis nakledip onunla amel ettiğini bildirmektedir. Bu bağlamda Mürsel haber, Hanefî mezhebinde olduğu gibi Mâlikî mezhebinde de delil kaynağı olduğu söylenebilir.

Bâcî'ye göre yedi fukaha ve diğer Medine, Mısır, Şam ve Basra âlimlerinin tamamın mürsel olarak rivayet edilen haberlerle amel etmişlerdir.

Bâcî, Medine ehlinin icmasını vahyin nüzulu ve benzeri sebepten dolayı bağlayıcı olduğunu ifade eder. Ona göre onların haberleri mütevatir haber gibidir, haber-i vâhiden önceliklidir.

Bâcî'ye göre "sahabenin "bununla emrolunduk" veya "bununla nehyolunduk" veya "sünnet şöyle idi" ifadelerinden âlimlerin çoğunluğuna göre; emir ve nehyin Allah ve Peygamberden gelmiştir, sünnetten kasıt ise peygamberin sünnetidir. Malikî ve Şâfiî bilginler de aynı görüştedirler. Ancak bazı Hanefî âlimler ve Ebû Dâvûd ez-Zahirî'ye göre sünnet sadece Peygamberin sünnetine verilen isim değildir.

Bâcî'ye göre "şayet sahabenin biri "onlar şöyle yapıyorlardı "diyerek yapılan bir fiili Hz. Peygamber zamanına havale etse, bu durumda kimse sahabenin bu sözüne karşı çıkmazsa, bu hadisle hüküm meydana gelir. Ona göre bu söz müsned hükmündedir. Alimlerin çoğu ve Şâfiî âlimleri bu görüştedir. Ancak bazı Hanefî âlimlerine göre ise olayı havale sadece Peygamber zamanına etmekle hüküm kesinleşmez. Şayet Peygamber, yapılan işi onaylamış ise hüküm kesinleşir. Aksi durumda hüküm kesinleşmez. Çünkü Peygamber zamanında sahabenin yaptığı birçok şeyin hükmü kesin olmadığı gibi, bazı şeylerin hükmü ortadan kalkmıştır.

**KAYNAKÇA**

- Abdübâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, Dâr'ul-Hadîs, Kahire, 2001.
- Alaüddin Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed Abdülazîz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrar an usûli fahrul'İslam* el-Pezdevi, (Birlikte: Usûlu'l-Pezdevi, Ebû'l-Hasan Ebû'l-Usr Fahrülislam Ali b. Muhammed b. Hüseyin Pezdevi), I-IV, Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyye, 3. Baskı, Beyrut 1997.
- Aydınlı, Abdullah, "Mevkuf" Maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, XXIX.
- el-Bâcî, Ebu'l- Velîd, Süleyman b. Halit, *İhkâmu'l-Fusûl fî Ahkâmi'l-Usûl*, 1989, (I-II).
- ....., el-İşârât fî Usûli'l-Fıkh, (Tah. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Avad), Mekke, 1997.
- el-Bakillani, Kadı Ebu Bekir, et-Temhid fi'r-Red ale'l-Mülhideti'l-Muattıla, Kahire, 1947.
- Baktır, Mustafa, "Umûmü'l-Belvâ", TDV İslam Ansiklopedisi, 2012, XLII
- Bedir, Murteza, *Fıkh Mezhep ve Sünnet*, Ensar Yay, İstanbul 2004.
- Biltâcî, Muhâmed, *Menâhicü't-teşrî'l-İslâmî fî'l-karni's-Sâni'l-Hicrî*, Dâru's-Selâm, Kahire-2004.
- Bozkurt, Mustafa, *Fahreddin Razi'de Bilgi Teorisi*, Akçağ Yay., Ankara, 2016.
- Cessâs, *el-Fusûl fî'l-Usûl*, (Tah. Acîl Câsim en-Eşemî), Kuveyt, 1414/1994, I-IV.
- Curcânî, Alî b. Muhammed Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rifât*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2007.
- ....., Seyit Şerif, *Tarifât*, Beyrut, 2002.
- Debûsî, *Takvîmu'l-Edille fî Usûli'l-Fıh*, (Tah. alîl Muyiddîn el-Meys), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1421/2001.
- Ebû'l Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karafî, *Şerhu Tenkîhi'l Fusûl*, (Tah. Taha Abdürrauf Sa'd), yy, el-Mektebetü'l Ezheriyye Li't Tûras, 1993.
- Erturhan, Sabri, Ebu'l-Velîd el-Bâcî ve "İhkâmu'l-Fusûl" ü, CÜİF Derg., 2002, cilt: VI, Sayı: 1.
- Ertürk, Mustafa, "Haber-i Vahid", TDV İslam Ansiklopedisi, 1995, XIV.
- Eş'ari, Makalâtü'l-İslamiyyîn (Tah. Helmut Ritter) Wiesbaden 1980.
- Fesevî, *Kitabu'l-ma'rife ve't-tarih*, (Tha. Ekrem Ziya Ümeri) Mektebetü'Darr, I-IV, Beyrut, 1981.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid, Muhammed b. Muhammed, *el-Mustesfâ min ilmi'l-Usûl*, (I-II,) Mısır, 1322.
- ....., el-Mustasfa -Deliller ve Yorum Metodolojisi, I-II, (Trc. Yunus Apaydın), Kayseri 1994, I/200 vd.
- İbn Hacer, *Nuhbetu'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts, ....., *Nüzhetu'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, Matbaatu Sefir, Riyad 1422.
- İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs*, Thk. Nurttin Itr, Beyrut, 1986.
- Kâsımî, Muhammed Cemâlidîn, *Kavâidu't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, Dâru'n-Nefâis, Beyrut, 2010.
- el-Kevserî, Zahid, *Te'nibü'l Hatîb alâ ma sâkahu fî Ebî Hanîfe mine'l Ekâzib*, yy, 1990.



- Koçkuzu, A. Osman, *Rivayet ilimlerinde Haber-i Vahitlerin İtikadi ve Teşri Yönlerinden Değeri*, Ank. 1988,
- Koçyiğit, Talât, *Hadis İstılahları*, 2. Baskı,  
el-Malikî, Muhammed b. Alevi b. Abbas, *Fadlu'l-Muvatta*, Kahire, 1978.
- Öğüt, Salim, *Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri*, Ocak Yay., İstanbul, 2003.
- Özdemir, Recep, *İmam Mâlik'in Metodolojisinde Haber-i Vâhidin Kaynak Değeri*, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2016, sayı: 7, s. 179-213, 183
- Özel, Ahmet, "Bâcî", TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1995, IV.
- er-Razi, Fahreddin, *el-Mahsûl fi İlmi'l-Usûl*, (Thk. Taha cabir Feyyaz Alvani)), Müessestü'r-risale, I-VI, Beyrut 1999.
- es-Serahsî, Ebû Bekir, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Usûlü Serahsî*, (Tah. Ebu'l-Vefâ el-Efganî) I-II, Beyrut, 1372.
- et-Tahhan, Mahmud, *Yeni Hadis Usûlü (Teysîru Mustalahi'l-Hadis)*, (Trc. Cemal Ağırman, Sivas, 1999.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, Ankara, 2012
- Yiğit, *Metin, İlk Dönem Hanefî Kaynaklarına Göre Ebu Hanife'nin Usûl Anlayışında Sünnet*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahman, *Fethu'l-muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, I-III, Beyrut 1403, I, 290- 291,
- Tathî, Bekir, "Fısk Kavramı ve Hadis Usûlü Açısından Fısku'r-Râvî", ÇÜİFD, 2013, cilt: XIII, sayı: 2.
- Yavuz, Y. Şevki, "Haber", TDV İslam Ansiklopedisi, 1995, XIV.
- Zebidî, Zeynu' d- din Ahmed b. Ahmed b. Abdi'l-Latif, *Sahih-i Buhari Muhtasar Tecdîd-i Sarîh Tercemesi*, (Trc. Ahmed Nairn) 4. Baskı, Ankara, 1976.
- Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed b. Cemâlüddin b. Abdillâh b. Bahadır, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, I-III, ( Tah. Zeynelâbidîn b. Muhammed Belâ Ferîc, Mektebetu edvâi's-selef, Riyad 1419/1998.